

Složitý vztah k minulosti – sudetští Němci a národní socialismus

Volker Zimmermann

Historiografie nemá pouze jednu funkci – popsat a analyzovat minulost co možná nejblíže pravdě. Často je rovněž nástrojem politického diskurzu – prostředkem legitimace názorů a cílů s pomocí „historických pravd“. To nezřídka směřuje – vědomě či nevědomě – k potlačování a zamlčování historických faktů, která nezapadají do vlastního kýženého, chtěného obrazu dějinného vývoje.

Příkladem podobného aktuálního politického významu dějin a historiografie je česko-sudetoněmecký vztah, přičemž předmětem diskuze je především nejnovější minulost – doba nacismu a vyhnání sudetských Němců z Československa po skončení druhé světové války. Rozdílné, spíše emocionální než věcné posuzování historických událostí určuje aktuální politické postoje na obou stranách. Hodnocení jsou přitom velmi odlišná. Jestliže na české straně je zdůrazňováno líčení bezpráví, utrpěné za nacistického režimu, a role Čechů jako obětí, pak se sudetoněmecké skupiny ve svých úvahách soustředí na vyhnání, a tak si nárokují rovněž roli obětí. Jak se ale dívají Češi a Němci na ty fáze ve vzájemných dějinách, v nichž lze místo obětí rozeznat pachatele?

V následující stati se na základě takto položené otázky a s použitím vybraných publikací pokusíme blíže vysvětlit dějinný obraz alespoň jedné z těchto stran a zjistit, jak se skupiny vyhnáných sudetských Němců vyrovnávají s nacistickou minulostí. Přitom je již při běžném pohledu na příslušné seznamy sudetoněmecké literatury zřejmé, že se mnohé publikace věnují popisu utrpení německé menšiny, jehož příčinou bylo vyhnání z Československa. Téměř žádná z nich se však nezabývá její rolí v době nacismu. Přitom otázky o zničení Československa Německou říší a nacistickou okupační mocí, zahájeném Mnichovskou dohodou v roce 1938, neklade pouze česká strana.

Před jednostranností výkladu dějin varují i Němci. „Většina funkcionářů svazů vyhnáných má redukováný obraz minulosti, vidí pouze svůj vlastní osud“,¹ uvedl Peter Becher, jednatel sudetoněmeckého Spolku Adalberta Stiftera (Adalbert Stifter Verein), v roce 1994 v jednom interview. V polovině srpna 1993 dokonce Herbert Czaja jako předseda Svazu vyhnáných kritizoval skutečnost, že zločiny, spáchané Němci za druhé světové války, nejsou některými sudetoněmeckými skupinami dostatečně brány na vědomí a že „existující zločiny Němců na Čechách“ nejsou zdůrazňovány „se stejnou intenzitou, jako do očí bijící zvěrstva vyhnání“.² Tato spíše obecná konstatování vyzývají k podrobnějšímu posouzení otázky, jak se sudetští Němci dívají na dobu nacismu a zda vidí vlastní odpovědnost nebo vinu.

Při zjišťování postojů, zastoupených v sudetoněmeckých publikacích, můžeme použít nejrůznější tematická těžiště. V první řadě jde o otázku, zda se sudetští Němci zabývají výtkou, že Sudetendeutsche Heimatfront (SHF, od roku 1935 Sudetendeutsche Partei, SdP) měla nacionalistický charakter a nebyla pouze širokým „národoveckým“ hnutím, založeným učitelem tělocviku Konradem Henleinem. Za druhé nás zajímá otázka hodnocení Mnichovské dohody, která připojila československá pohraniční území, v nichž mělo německé obyvatelstvo většinu, k Německé říši. Šlo v tomto případě o nacistický diktát, nebo o naplnění práva na sebeurčení? Za třetí nás zajímá způsob, jakým popisují poměry v „Říšské župě Sudety“ („Reichsgau Sudetenland“, 1938–1945), která byla vytvořena na větší části připojených území. Jak se dařilo sudetským Němcům v jejich nové státní vlas-

ti? Konečně poslední komplex představuje německé panství v Protektorátu Čechy a Morava v letech 1939–1945. Je v publikacích odpovídajícím způsobem zpracováno i potlačení práva na sebeurčení Čechů, diktatura a teror?

Dříve, než přistoupíme k rozboru těchto tematických celků, měli bychom přesněji načrtnout vlastní předmět zkoumání – pohled sudetských Němců na dějiny. U velké společenské skupiny, jako jsou sudetští Němci ve Spolkové republice Německo, lze jen stěží očekávat jednotné hodnocení minulosti. Takové hodnocení, jak ukážeme později, ani neexistuje. Pro potřeby naší analýzy musíme zkoumat publikace, které mají oficiální nebo oficiózní charakter a přisvojují si právo hovořit za „národní skupinu“ („Volksgruppe“). Proto zasluhují zvláštní pozornost publikace Sudetoněmecké rady (Sudetendeutscher Rat), která se skládá mj. z členů stran zastoupených ve Spolkovém sněmu a sama sebe považuje za „politickou reprezentaci“ všech sudetských Němců. Totéž platí i o publikacích, které vydávají následující sudetoněmecké organizace: Witikobund (Vítkův svaz),³ křesťanskodemokratická Ackermannova obec (Ackermann-Gemeinde) a sociálnědemokratická Seligerova obec (Seliger-Gemeinde). K těmto organizacím je nutné počítat i Sudetoněmecký archiv (Sudetendeutsche Archiv), jenž vede sbírku pramenného materiálu k sudetoněmeckým dějinám a rovněž vydává specifickou odbornou literaturu.

Zaměříme se na publikace, které obsahují krátký výklad dějin a jejichž záměrem je informovat širší veřejnost. Přitom jde o publikace, vydané Sudetoněmeckou radou od poloviny 80. let do poloviny 90. let,⁴ o publikace výše uvedených sudetoněmeckých organizací a rovněž Sudetoněmeckého archivu. Dále zkoumání zahrne dva sborníky, vydané začátkem 90. let, které si rovněž kladly za cíl práci s veřejností a v nichž dostali slovo sudetoněmečtí publicisté a funkcionáři organizací vyhnanych.⁵ Oba svazky byly vydány Rolfem-Josefem Eibichtem, bývalým vědeckým spolupracovníkem Sudetoněmeckého krajského sdružení (Sudetendeutsche Landsmannschaft), a zejména jeden z nich vzbudil pozornost díky své jednostrannosti.⁶ Přihlédnout však musíme i k vybraným rozsáhlejšími komplexními výkladům sudetoněmeckých dějin, zpracovaným autory sudetoněmeckého původu.⁷ Přitom chceme zjistit, zda určitá témata chybějí pouze v krátkých prezentacích, anebo zda existuje obecná tendence nehovořit o nich. Sborníky dokumentů, které vydala Sudetoněmecká rada, Sudetoněmecký archiv a Ackermannova obec, byly posuzovány z toho hlediska, jaké dokumenty důležité pro období 1933–1945 obsahují a jaké nikoli.⁸ Při analýze všech publikací se ptáme na jedné straně na popis jednotlivých událostí, na druhé straně na to, jakou váhu zaujímají v celkovém pohledu na historii. Přitom vychází na povrch historické chápání sebe sama; vzniká tak diferencovaný obraz o době nacismu, který si v minulých letech sudetští Němci různých politických přesvědčení vytvořili. Výsledky budou v následujícím textu prezentovány na základě čtyř výše uvedených tematických celků v obecné formě, pouze v případech zvláště významných stěžejních prvků nebo argumentačních linií přistoupíme k podrobnějšímu výkladu.

Henleinova strana, 1933–1937

Diskuze o odpovědnosti sudetských Němců v době nacismu začíná založením Sudetoněmecké vlastenecké fronty (Sudetendeutsche Heimatfront, SHF) Konradem Henleinem v roce 1933. Otázka, nakolik a zejména od které doby byla tato strana nacisticky orientována, nabízela vždy příležitost ke sporům. Skutečnost, že SHF přinejmenším částečně vykazovala personální kontinuitu s Německou národněsocialistickou stranou dělnickou (Deutsche Nationalsozialistische Arbeiterpartei, DNSAP), kterou krátce předtím zakázala československá vláda, ukazovala na nacistické zaměření alespoň části jejích členů.

Naproti tomu sudetští autoři tvrdí, že Henlein a jeho strana vůbec nacisticky orientováni nebyli. Tato teze se opírá o Henleinův projev na masové manifestaci v České Lípě (Böhmisch Leipa) dne 21. října 1934, v níž vůdce strany prezentoval základní program

SHF a oficiálně se distancoval od nacismu. Téměř ve všech zkoumaných publikacích se na tuto řeč poukazuje, je zařazena do všech sborníků dokumentů. Skutečnost, že je citována i ve velmi stručných publikacích, dokazuje, jak důležitá je pro sudetoněmeckou argumentaci. Většinou je zdůrazňována formulace, v níž se podle mínění mnoha autorů Henlein zřejmě nejvýrazněji distancoval od nacismu, tj. závazek „*nikdy se nevzdat svobody jednotlivce*“.⁹ Velká pozornost tomuto projevu je rovněž věnována v memoárových publikacích i v celkových výkladech sudetoněmeckých dějin. Mnozí autoři zdůrazňují, že byl vyvážený a že Češi udělali chybu, když se tohoto gesta nechopili.

Na tomto místě není naším úkolem ujasnit, jak vážně to Henlein s distancováním od nacismu myslel. Jako mezivýsledek chceme pouze konstatovat, že díky pravidelnosti, s níž je tento projev citován, jej můžeme považovat za pilíř sudetoněmeckého pohledu na dějiny. Poselství je zcela jasné: Henlein podle něj zaujímal vůči nacismu kritický postoj, prokázal tak svou ideologickou nezávislost a Čechům signalizoval ochotu k dorozumění.

Skutečnost, že SdP a další sudetoněmecké skupiny i osobnosti byly finančně podporovány nacistickou diktaturou, se naopak uvádí méně často. Větší otevřenost v prezentování kontaktů mezi Říší a Henleinovou stranou by mohla zajistit vyváženější pohled na dějiny. To platí ještě více o Henleinově Zprávě pro vůdce a říšského kancléře o aktuálních otázkách německé politiky v Československé republice z 19. listopadu 1937,¹⁰ které by měla být věnována zvláštní pozornost. V této zprávě vůdce SdP píše, že doufá v řešení sudetoněmecké otázky ze strany Říše. Zpráva obsahuje rovněž pasáž, v níž se Henlein hlásí k národnímu socialismu a v níž konstatuje, že musel a musí své pravé přesvědčení z taktických důvodů tajit. Nehledě na důležitost této zprávy, není o ní zmínka v žádném z výkladů Sudetoněmecké rady ani v Eibichtových publikacích. Naopak je obsažena ve sbírkách dokumentů a také autoři prací Sudetoněmeckého archivu a Ackermannovy obce se jí zabývají.¹¹ Interpretují ji stejně jako mnoho jiných prací také jako Henleinův maskovací manévr. Podle jejich názoru chtěl vůdce SdP ve skutečnosti pokračovat ve své autonomistické politice a zároveň vystupovat jako věrný přívrženec Hitlera. V žádném případě v jejich pojetí Henlein nebyl od počátku komplicem nacismu v Československé republice. K hodnocení Henleinova listu Hitlerovi v tom smyslu, že od listopadu 1937 už měl sotva zájem o nezávislou politiku na Říši, většina autorů nedochází.

Podrobnější publikace se tedy zmíněnou zprávou zabývají. Nicméně je pro obraz dějin důležitá skutečnost, že o něm chybí zmínka právě v materiálech Sudetoněmecké rady a v publikacích, vydaných Eibichtem, které jsou určeny pro širší veřejnost. S ohledem na zdůrazňování projevu v České Lípě tak dochází k rozříštění celkového obrazu. To, že se Henlein v roce 1934 veřejně distancoval od nacismu, je ponecháno bez omezení. Ale naopak o praktické změně jeho pozice, kterou provedl v roce 1937, se nezmiňují. Pozornost, kterou tomuto listu věnují publikace Sudetoněmeckého archivu, celkové výklady dějin a všechny sborníky dokumentů, zřetelně ukazuje, že je takový postoj zvláštností „práce s veřejností“.

Mnichovská dohoda, 1938

Uvedená linie pokračuje v posuzování Mnichovské dohody a její prehistorie. O této dohodě sudetoněmečtí publicisté velmi diskutují a je nápadné, že i krátká pojednání věnují vybraným otázkám detailní pozornost. Rozsah, v jakém se tyto publikace dohodou zabývají, je srovnatelný s otázkou vyhnání. V seznamu literatury sudetoněmeckých organizací jsou jí věnovány i tematické publikace. To ukazuje, že „Mnichov“ zaujímá v pohledu na dějiny ústřední místo.

Pokud jde o obsah, nelze téměř žádnému sudetoněmeckému výkladu událostí něco vytknout. Fakta, která dané publikace předkládají, uvádějí rovněž vědecké historické práce. Problém proto nespočívá v zavádějících či nesprávných tvrzeních, ale v tom, že

v daných publikacích některé důležité skutečnosti buď chybějí, nebo je jejich význam záměrně snižen.

Uvedme jako příklad schůzku Konrada Henleina s Adolfem Hitlerem dne 28. března 1938, při níž dal Hitler Henleinovi pokyn, aby SdP v jednáních s československou vládou šla ve svých požadavcích vždy tak daleko, aby jejich přijetí nebylo pro druhou stranu možné. Hitler tvrdil, že chce československý problém brzy vyřešit.¹² Nejpozději od konce března 1938 měl tedy Henlein na Hitlerův pokyn pracovat přímo na řešení sudetoněmecké otázky ze strany Německé říše. Vzhledem k tomu, že toto setkání hraje již dlouhou dobu roli ve vědecké literatuře, je o to překvapivější skutečnost, že se o něm mnoho sudetoněmeckých prací z konce 80. let a z počátku 90. let nezmiňuje. Platí to opět v první řadě o publikacích Sudetoněmecké rady a rovněž o sbornících, vydaných Eibichtem. Jiní autoři naopak projevují vědeckou důkladnost; v publikaci Sudetoněmeckého archivu najdeme o březnu 1938 zmínku¹³ a rovněž v celkových pojednáních je setkání Hitler–Henlein popisováno a hodnoceno. Autor Emil Franzel ovšem jeho význam snižuje. Henlein si podle něj mohl i poté zachovat nezávislost, protože Hitler pro řešení sudetoněmecké otázky nepředložil žádný časový plán. Podle jeho názoru to dokazuje Karlovarský program SdP ze dne 24. dubna 1938, který hodnotí jako umírněný.

Nicméně i tento osmibodový program byl sepsán ve smyslu záměrů Berlína. Poslední (osmý) bod požaduje „*právo hlásit se k německému světovému názoru*“ (tj. k nacismu – pozn. aut.). To bylo pro československou vládu nepřijatelné.¹⁴ V této souvislosti Karlovarský program SdP, jež i další autoři považují za důkaz její ochoty k dorozumění, vyhlíží v poněkud jiném světle. Naproti tomu autor krátkého výkladu událostí let 1918–1945, jež vydal Institutum Bohemicum Ackermannovy obce, spojuje setkání dne 28. března 1938, od něžž byla SdP „již do značné míry nástrojem Hitlera“, a Karlovarský program. Tento program ve svém posledním bodě plně odpovídal politice, na níž se Henlein a Hitler domluvili, a proto byl pro Čechy nepřijatelný.¹⁵ Rozbor dané otázky v této publikaci jasně ukazuje, že se Ackermannova obec snaží o diferencovaný výklad událostí.

Protokol setkání obsahují všechny sborníky dokumentů, a proto můžeme dojít k závěru, že se fakt setkání Henleina s Hitlerem potlačuje opět především v „práci s veřejností“. Nápadnou výjimkou je však rozsáhlá publikace nadace vyhnanců Východoněmecké rady pro kulturu (Ostdeutscher Kulturrat) z roku 1992, v níž lze najít podstatně diferencovanější pohled na nacistické období.¹⁶ Tato publikace uvádí a hodnotí všechna zde zkoumaná témata, tedy i setkání dne 28. března 1938. Obraz sudetských Němců, ochotných k dohodě, a Čechů, odmítajících každý kompromis, je přesto v mnoha sudetoněmeckých publikacích zachován. Odmítá se tak možná odpovědnost vedení SdP za krach jednání s československou vládou. V této souvislosti je do očí bijící způsob, jakým jsou prezentovány sudetoněmecké ozbrojené oddíly (Freikorps). Pro všechny zkoumané publikace platí, že roli těchto vojenských jednotek, které na Hitlerův příkaz inscenovaly na česko-německé hranici přepady a podněcovaly napětí, buď zamlčují, nebo ji vysvětlují nesprávně. Všichni sudetští Němci tak zůstávají pasivními oběťmi událostí, podíl výhradně sudetoněmeckých členů Freikorpsu se potlačuje.

Na podporu teze o oběti se ve všech publikacích uvádí mise zvláštního britského vyslance lorda Runcimana, který byl britskou vládou vyslán do Československa, aby v době od začátku srpna po polovinu září 1938 sehrál roli zprostředkovatele mezi ČSR, vedenou Edvardem Benešem, a SdP. Za politikou „appeasementu“ stálo v první řadě přání urovnat konflikt kolem Sudet, a tak zabránit mezinárodnímu rozšíření krize, popřípadě její vojenské eskalaci. Runciman zpracoval zprávu, v níž kritizoval československou národnostní politiku. Československou vládu v oblastech, osídlených sudetskými Němci v letech 1918–1938, popisuje následovně: „... československá vláda... se vyznačuje netaktností, nedostatkem porozumění, malichernou netolerancí a diskriminací.“¹⁷ Tato slova často cituje sudetoněmecká strana jako důkaz zatvrzelého postoje československé vlády. Sudetští Němci byli touto politikou podle názoru britského diplomata vehnáni do otevře-

ného odporu. Runciman navrhoval, aby získali možnost realizovat své právo na sebeurčení a aby jimi osídlené území bylo odstoupeno ve prospěch Německé říše.

Jestliže jsou tyto výroky lorda Runcimana ve všech zkoumaných publikacích pozitivně komentovány a využity pro vlastní argumentaci, zůstávají jiné pasáže zprávy mimo pozornost. Neuvádí se tak informace o tom, že extrémní sudetoněmecké síly provokovaly střetu. Chybí rovněž Runcimanovo konstatování: „*Dominantním faktorem situace se přímo i nepřímo stalo spojení mezi vedoucími sudetskými činiteli a vládou v Říši.*“¹⁸ Příslušné pasáže chybějí rovněž ve sbornících dokumentů. Na tomto místě se tedy vynecháním uvedených pasáží vytváří neúplný obraz skutečností. Přestože je autentičnost zprávy i její hlavní závěry mimo pochybnost, sudetoněmečtí autoři se o ni opírají jako o názor „neutrálního“ pozorovatele, a proto jí přiřkládají rozhodující význam. Je třeba na ni proto pohlížet – podobně jako na projev v České Lípě – jako na pilíř sudetoněmeckého pohledu na dějiny.

Skutečnost, že československý ministr Nečas z Benešova pověření navrhl Britům a Francouzům částečné odstoupení sudetoněmeckého území a že se britsko-francouzská nota z 19. září 1938 odvolala právě na tento návrh a ultimativně požadovala jeho uskutečnění, což československá strana 21. září akceptovala, uvádějí mnozí autoři jako důkaz legitimacy Mnichovské dohody. Posledně jmenovaná se tak podle jejich názoru stala pouze „realizační dohodou“ již předem dojednaného kompromisu.¹⁹ Někteří publicisté v této dohodě, respektive v odstoupení sudetoněmeckých území ve prospěch Německé říše, nekriticky spatřují naplnění práva sudetských Němců na sebeurčení, ovšem aniž by z toho vyvozovali její aktuální platnost.

Říšská župa Sudety, 1938–1945

Přímý důsledek Mnichovské dohody – vytvoření „Říšské župy Sudety“ – je naproti tomu méně podrobně zpracován, i když jde o významnou kapitolu sudetoněmeckých dějin. Je ovšem nutné podotknout, že toto říšské území bylo dosud zanedbáváno i historickým výzkumem. Pokud se autoři událostmi v této nové župě zabývají, vystupují sudetští Němci opět v roli obětí – v tomto případě říšských Němců. Autoři uvádějí, že se domáčí po připojení k Říši cítili odstrčení a bez jakéhokoli vlivu: „*Skutečnou moc uskutečňovali funkcionáři NSDAP, vyšší úředníci a především gestapo a Sicherheitsdienst, dovezení z Říše.*“²⁰

V jedné publikaci Sudetoněmeckého archivu se praví: „*Nasazovaná německá správa a »glajchšaltování« srovnaly brzy Sudety – zejména prostřednictvím masového přílivu říšských úředníků, vedoucích úřadů a dalších pověřenců – s ostatními německými provinciemi.*“²¹

V jedné publikaci Sudetoněmecké rady je prezentován názor, že v nové říšské župě získalo posty jen několik málo Henleinových spolupracovníků.²² To vše však odpovídá pravdě pouze při povrchním pohledu. Velká část správních úředníků opravdu pocházela ze „staré Říše“. Skutečná politická odpovědnost nicméně závisí i na tom, jakou váhu měly funkce, které zastávali sudetští Němci. Posuzujeme-li rozdělení úředních míst pod tímto zorným úhlem, je zřejmé, že téměř všechny klíčové pozice získali sudetští Němci. Konrad Henlein byl jmenován vůdcem župy (Gauleiter), a tak zaujal nejvyšší žebříček v její správě. Jeho oporou byl Karl Hermann Frank ve funkci zástupce. O Henleinovu postu se většina autorů zmiňuje, avšak význam této skutečnosti zároveň omezuje; Henlein byl údajně „od počátku izolován“ a hrál pouze roli „vývěšního štítu Říše“.²³ Tento obraz ovšem přehlíží skutečnost, že kromě Henleina a Franka byly sudetskými Němci obsazeny i další významné pozice. Tak se stal Hans Krebs vládním prezidentem (Regierungspräsident) v Ústí (Aussig), Wilhelm Sebekovsky a Fritz Zippelius, kteří patřili k důvěrnému kruhu kolem Henleina, se stali vládními prezidenty v Karlových Varech (Karlsbad) a Opavě (Troppau).²⁴ Rovněž sudetoněmečtí starostové a obecní radní zůstali na svých místech

a obsadili i funkce po uprchlých českých předchůdcích. Též mnohá další jména dokazují pokřivenost sudetoněmeckého pohledu na dějiny v této oblasti. Po Frankovi jmenoval Henlein do funkce svého zástupce někdejšího poslance SdP dr. Fritze Köllnera. Samospráva celé oblasti byla podřízena dr. Antonu Kreißlovi.²⁵ I když Henleinovi spolupracovníci museli své posty díky politickým střetům opustit, je možné v seznamu jmen bez omezení pokračovat.

Shrneme-li, můžeme konstatovat, že v téměř celé sudetoněmecké literatuře dominuje argumentační linie, podle níž sudetští Němci neměli po připojení k Říši žádný vliv. Tím se zakrývá skutečnost, že významné pozice získalo více sudetských Němců než jen několik Henleinových spolupracovníků. Skutečnost, že do Německé říše byly začleněny statisíce Čechů a že z nich velký počet uprchl před německými jednotkami, hraje v mnohých posuzovaných publikacích podřadnou roli, anebo v nich vůbec chybí. Zato se hovoří o odporu, s nímž se proti nacistickému režimu stavěli sudetoněmečtí komunisté, sociální demokraté a katolíci. Důležité jsou v této souvislosti publikace bývalého komunisty Leopolda Grünwalda, které vydal Sudetoněmecký archiv.²⁶ Odpor sudetských Němců slouží sice zcela oprávněně jako argumentační základna proti výtce o sudetoněmecké kolektivní vině. Nicméně v souvislosti se změkčujícími podáními role sudetoněmeckých politiků a se zjevným potlačením skutečnosti, že v župě existovala česká menšina, je tento pohled příliš jednostranný.

Protektorát Čechy a Morava, 1939–1945

Jednostrannost lze najít i u popisu událostí v Protektorátě Čechy a Morava. Jeho existence, a tím i likvidace československého „zbytkového státu“ hrají téměř ve všech publikacích Sudetoněmecké rady a ve sbornících, které vydal Eibicht, podřadnou roli. To je pozoruhodné, protože na protektorátní politice se zásadním způsobem podílel bývalý vedoucí člen SdP Karl Hermann Frank. Byl zde tedy sudetoněmecký viník, nikoli oběť. Nicméně ani Frank, ani jiní sudetoněmečtí úředníci, kteří získali místa v Protektorátě, nejsou v popředí pozornosti. Naopak se setkáváme s následující argumentací: „... *Hitler zahájil 15. března 1939 k velkému zděšení sudetských Němců okupaci zbytkového území Čech a Moravy a prohlásil je za »Říšský protektorát«.*“²⁷ Jestliže se sudetoněmečtí autoři napříkald v rámci celkového popisu událostí zabývají protektorátní dobou podrobněji, vypadá německé panství nad Čechy jako v podstatě snesitelné. Teror je často ignorován, což ukazuje zejména způsob, jak se nakládá s tématem „Lidice“, jemuž se budeme věnovat podrobněji.

Zničení české vesnice Lidice a obce Ležáky mělo pro česko-německý vztah velký význam. Pozadím tohoto zločinu byla reakce německé okupační moci na atentát na zastupujícího říšského protektora Reinharda Heydricha dne 27. května 1942, který na jeho následky o týden později zemřel. Atentátníci, čeští parašutisté, byli podporováni domácím odbojem. Po atentátu postihly zemi vlny teroru. V době od 28. května do 1. září 1942 bylo celkem 3 188 Čechů zatčeno a 1 357 popraveno, z toho 477 za pouhé „schvalování atentátu“. Protože bylo prokázáno, že atentátníky podporovala část vesnického obyvatelstva, bylo zastřeleno 184 dospělých mužů vesnice Lidice, ženy byly zavřeny do koncentračního tábora Ravensbrück. Všichni dospělí obyvatelé obce Ležáky byli okamžitě zastřeleni, děti byly předány německým úřadům. I když i Ležáky byly vypáleny, je to slovo „Lidice“, které se stalo synonymem pro zmrzačení německo-českého vztahu.²⁸

Nicméně v publikacích, určených pro širší veřejnost – jmenovitě opět ve většině publikací, vydaných Sudetoněmeckou radou a Eibichtem –, se o tomto zločinu nehovoří. Naproti tomu stručný výklad sudetoněmeckých dějin, vydaný Svazem vyhnaných, konstatuje, že „*Lidice... německo-český vztah otrávil*“.²⁹ Také publikace Ackermannovy obce zdůrazňují, že jde o odporný zločin. Obrat ovšem mezitím nastal i v postoji Sudetoněmecké rady. Nové vydání katalogu k výstavě „Sudetští Němci – národní skupina

v srdci Evropy“ z roku 1995 obsahuje líčení lidických událostí i Heydrichovy plány, jak naložit s Čechy.³⁰ V prvním vydání katalogu, starém šest let, nebyla tomuto zločinu a nacistické politice vůči Čechům věnována ani jediná věta. Poslední vývoj tak ukazuje na větší otevřenost ve vztahu k nacistickému teroru.

V souborných publikacích o sudetoněmeckých dějinách Lidice zamlčovány nejsou a tento zločin je odsouzen, převládá však tendence připsat vinu více či méně skrytě Benešovi, žijícímu tehdy v exilu. K tomuto účelu slouží argument, že atentát provedli parašutisté na jeho rozkaz. Emil Franzel hovoří o vítězství někdejšího československého prezidenta: „*S vášnivou oddaností se vrhla protiněmecká propaganda na tento případ.*“³¹ Také další sudetoněmečtí autoři se pokoušejí zločin relativizovat. Naopak Friedrich Prinz, který se i jinak přidržuje velmi vyváženého přístupu k nacistické době, se o to nepokouší a uvádí i případ Ležáky.³² Dokumentační sborník Ackermannovy obce obsahuje rozkaz ke zničení Lidic a následující německé prohlášení.³³ V dokumentačních sbornících Sudetoněmeckého archivu a Sudetoněmecké rady lidický zločin tematizován není.

Na případu Lidic je tedy možné konstatovat, že jeho zpracování v mnoha sudetoněmeckých publikacích neodpovídá významu, jaký událost měla. V „práci s veřejností“ je často zamlčován, ve výkladech dějin se objevuje snaha událost „vysvětlit“. Autoři se tak vyhýbají diskuzi o „otrávení německo-českého vztahu“. Mnoho sudetoněmeckých publicistů se snaží ukázat, že Lidice – stejně jako události v celém Protektorátě – nelze klást za vinu jejich „národní skupině“. Tato argumentace směřuje k závěru, že nacistický teror byl čistě záležitostí říšských Němců a že sudetští Němci (jako Karl Hermann Frank) s ním neměli v průběhu celé doby nic společného.

Otevřené otázky historického vidění sudetských Němců

Na základě těchto poznatků lze v mnoha sudetoněmeckých publikacích dokázat jednostranný přístup k minulosti. Otevřené otázky lze vidět hlavně v popisu událostí, při nichž je možné diskutovat o odpovědnosti sudetoněmeckých politiků: odpovědnost za zhoršení německo-českých vztahů politikou Henleinovy strany, za to, že zahájili proces, který vedl ke konečnému zničení československého státu Mnichovskou dohodou a s ní spojenému útlaku českého lidu. Nedostatečně se poukazuje na vliv nacismu v SdP, chybí podrobné zpracování kontaktů s Říší a podrobný rozbor důsledků Mnichovské dohody, analýza událostí, v nichž sudetští Němci nevystupují pouze v roli obětí, ale také viníků. Především líčení doby po Mnichovské dohodě vyvolává dojem, jako by autoři považovali události v Říšské župě Sudety a v Protektorátě za část čistě říšských dějin a potlačovali přitom vědomé nebo nevědomky účast sudetských Němců. To platí zejména o většině publikací Sudetoněmecké rady a o sbornících, vydaných Rolfem-Josefem Eibichtem.

Tento dojem je ovšem relativizován především publikacemi Ackermannovy obce. Vyzdvihnout je třeba zejména její sborník dokumentů a řadu „příspěvků“ vydávanou Institutum Bohemicum, tedy vzdělávací institucí obce. Tento přístup k česko-německým dějinám vychází z pochopení toho, že jednostrannost nikam nevede. „*Dějiny jsou jakoby v roli rozhodčího. Jde ale pouze o zdání, protože ve skutečnosti historické skutečnosti každý potřebuje jen jako prostředek k tomu, aby mohl překrucováním a lpěním na vybraných detailech podpořit a ospravedlnit své již existující a nezvratné mínění*“³⁴ zdůraznil v roce 1988 Ernst Nittner jako člen předsednictva Ackermannovy obce. Uvedl rovněž, že i část toho, co bylo publikováno jménem sudetoněmecké „národní skupiny“, neodpovídá stavu historického bádání. Jak důsledně je uskutečňována tato otevřená forma nazírání na minulost, ukazují rovněž akce pražské Nadace Bernarda Bolzana (Bernard-Bolzano-Stiftung), během nichž dostávají slovo jak němečtí, tak čeští vědci a snaží se o vysvětlení otázek, otevřených na obou stranách. Dva sborníky z jednání, které vyšly v roce 1995 pod názvem Češi a Němci – ztracené dějiny a Češi a Němci – historická tabu, jsou svědky tohoto úsilí.³⁵ Totéž platí o mnohých publikacích Seligerovy obce, které se věnují především

sociálnědemokratickému odboji proti nacistické diktatuře.³⁶ Tyto publikace zde ovšem nebyly podrobněji posuzovány, protože jsou většinou zaměřeny výhradně na roli sudetoněmecké sociální demokracie a neobsahují celkový pohled na dobu nacismu. Konstatování faktu, že se přidržují kritického přístupu k minulosti, má nicméně význam pro analýzu sudetoněmeckého pohledu na dějiny obecně.

Část zkoumané sudetoněmecké literatury můžeme tedy sice označit za literaturu stranickou, která ovšem neodráží názory všech sudetských Němců, organizovaných v SRN. Zejména historiografie, a to v rámci „práce s veřejností“ nevyjadřuje názory celé tzv. „národní skupiny“. Vyjadřuje postoj politicky dominantního společenství, které si přivlastňuje právo zastupovat zájmy všech sudetských Němců, a tím působí jaksi „důležitěji“. Toto konstatování se vztahuje na Sudetoněmeckou radu, funkcionáře i publicisty, kteří vyjádřili svůj názor v knihách, vydaných Eibichem. Bylo by však chybou přijmout požadavek na všeobecnou platnost názorů, na něž si činí nárok některé zájmové skupiny. Pro zlepšení vztahů mezi Čechy a Němci mohou totiž důležitější roli sehrát takové organizace, jako je Ackermannova obec, Seligerova obec a Sudetoněmecký archiv, které se věnují vědeckému diskurzu na úrovni občanů.

Přesto se musíme zabývat otázkou, z jakého důvodu některé sudetoněmecké skupiny řadu problémů buď nedostatečně zohledňují, nebo dokonce obcházejí. Odpověď, že tím chtějí historicky podpořit své politické požadavky, je jistě správná, ale neuspokojivá. Cílem dalších dvou pokusů o vysvětlení tohoto postoje je zvýraznit mnohvrstevnost problému: jednak jde o myšlenku, že sudetoněmecký pohled na historii byl před politickými změnami ve východní Evropě v roce 1989 zrcadlovým obrazem rovněž jednostranné nacionálně-komunistické historiografie, a jednak o názor, že pohled na historii a „národovecké“ struktury myšlení vytvořily modely jednání, které se během mnoha let žily.

První pokus o vysvětlení se opírá o domněnku, že sudetoněmečtí publicisté pouze reagovali na nediferencované a nedokazatelné obvinění, že sudetští Němci byli od počátku nacistickou „pátou kolonou“ v Československu. Jednostrannost publikací by se pak dala interpretovat jako jistý pokus o ospravedlnění. Od této úvahy nelze oddělit ani vývoj politického klimatu ve Spolkové republice Německo. „Éra roku 1968“, politika uvolňování napětí, prováděná sociálně-liberální koalicí, a vzrůstající odstup většiny spektra německých politických stran od požadavků vyhnáných odebral jejich politice velkou část společenské podpory, které se těšila především během studené války. „*Čím více byly zpochybňovány zásadní [sudetoněmecké – pozn. aut.] pozice a čím více byli zastánci těchto pozic ideologicky odkazováni mezi »navždy věřejší«, tím výrazněji krystalizovala tendence semknout se na základě postoje »a přece!« a vznikala politická mentalita »vozové hradby«*“,³⁷ jak napsal Otfried Pustejovský v roce 1983.

Ovšem kdyby byla politika a pohled na historii pouze „reakcí“, mohl být obrat ve východní Evropě v roce 1989 využit jako šance pro přeorientaci. Stalo se tak pouze ojedinele. Pokus vysvětlit otázku nedostatků v sudetoněmeckém vnímání historie pouze jako reakci je tedy nedostatečný a musí být posuzován v souvislosti s druhým přístupem. Sudetoněmeckou historiografii je třeba chápat jako zakořeněné přesvědčení vyhnáných, že jsou oběťmi historických událostí. Tento postoj lze dokumentovat od konce první světové války až do současnosti a mnozí se jej nevzdali ani nyní. Skutečnost, že sudetští Němci byli proti vlastní vůli po první světové válce zahrnuti do Československa, „národnostní útlak“ v rámci nového státu, nerovnoprávné postavení za vlády nacismu a vyhnání – to vše tvoří červenou nit jedné argumentace a představuje cestu nejnovějšími dějinami, lemovanou oběťmi. Pohled na nacistickou diktaturu a na vlastní roli v ní jsou tedy pouze částí takového stavu vědomí, jež traumatický zážitek vyhnání a výtky z „tábora protivníka“ dále utvrdily. Zároveň si sudetští Němci i ve Spolkové republice Německo zachovali vnímání sebe sama, známé z předválečných dob. To se projevuje i v jejich organizacích. Witikobund, Ackermannova obec a Seligerova obec odpovídají politicky rozhodujícím silám německé menšiny za první

Československé republiky. Byl to především Witikobund, jenž svůj vliv na politiku vyhnaných brzy po válce rozšířil.³⁸

Existují ovšem náznaky toho, že se tvrdé pozice postupně změkčují. Nejsou to jen publikace Ackermannovy a Seligerovy obce, které dávají naději na všeobecné otevření vůči kritickým otázkám vlastních dějin, ale také v jiných novějších publikacích k sudetoněmecké tematice je zřejmá vůle zabývat se vlastní odpovědností. Jako příklad uvedeme ještě jednou knihu o 260 stránkách, kterou v roce 1992 vydala Východoněmecká rada pro kulturu pod titulem *Sudetští Němci*. Jsou v ní podrobně pojednána prakticky všechna výše uvedená kritická témata z pohledu vydavatele.³⁹ Je to pozoruhodné proto, že cílem vydavatelů této knihy je přiblížit sudetoněmecké dějiny učitelům, žákům, studentům a dalším zainteresovaným. I když publikaci nevydala žádná specifická sudetoněmecká organizace, je zde znatelná ochota sudetoněmeckých autorů k větší otevřenosti ve vztahu k dějinám. Sudetoněmecký autor Hugo Theisinger se v rozšířeném vydání z roku 1987 své knihy „Sudetští Němci“ zabýval obdobím pod Henleinem a Hitlerem. Tato publikace je neobyčejná, a proto se vymyká této analýze.

Předkládaná analýza proto může být uzavřena domněnkou, že byl zahájen pomalý proces změny a že časem bude možné uzavřít otevřené otázky sudetoněmeckého pohledu na historii. Nezbyvá než počkat, zda se tento postoj prosadí proti „spektakulárním“ publikacím a zda v dlouhodobé perspektivě nahradí i zakořeněné struktury myšlení.

¹ Cit. dle *Der Spiegel*, 21/1994, s. 89.

² Cit. dle *Frankfurter Rundschau*, 11. 8. 1993.

³ V rozboru práce Sudetoněmecké rady Erich Maier charakterizuje členy Witikobundu jako skupinu, pocházející z „národoveckého tábora“ („völkisches Lager“). Viz Maier, E.: *40 Jahre Sudetendeutscher Rechtskampf. Die Arbeit des Sudetendeutschen Rates seit 1947* (Hrsg. vom Sudetendeutschen Rat). München 1987, s. 36.

⁴ Viz *Sudetendeutscher Rat* (Hrsg.): *Die sudetendeutsche Frage. Kurzdarstellung und Dokumentation*. 4. Aufl., München 1985. Viz též Maier, E.: cit. dílo. Viz rovněž Böse, O., Eibicht, R.-J.: *Die Sudetendeutschen. Eine Volksgruppe im Herzen Europas. Von der Frankfurter Paulskirche zur Bundesrepublik Deutschland* (Hrsg. i. A. des Sudetendeutschen Rates). München 1989, 2. Aufl. 1995.

⁵ Viz Eibicht, R.-J. (Hrsg.): *Die Sudetendeutschen und ihre Heimat. Erbe, Auftrag, Ziel. Zur Diskussion um Rückkehr und Wiedergutmachung*. Wesseling 1991. Viz též Eibicht, R.-J.: *Die Tschechoslowakei. Das Ende einer Fehlkonstruktion. Die sudetendeutsche Frage bleibt offen*. Berg 1992.

⁶ Eibicht: *Das Ende einer Fehlkonstruktion*. Viz recenze od Ferdinanda Seibta, *Bohemia*, 34/1 (1993), s. 151–155. Viz též recenze od Oty Filipa, *Die Zeit*, 18. 1. 1993.

⁷ Viz např. Franzel, E.: *Sudetendeutsche Geschichte. Eine volkstümliche Darstellung*. 6. Aufl., Augsburg 1978. Viz též Meixner, R.: *Geschichte der Sudetendeutschen*. Nürnberg 1983. Viz rovněž Prinz, F.: *Geschichte Böhmens 1848–1948*. Frankfurt am Main, Berlin 1991. Zvláště k Mnichovské dohodě mj.: Schickel, A.: 1938. *Sudetendeutsches Schicksalsjahr. Vorgeschichte, Bestandsaufnahme, Folgen*. Assendorf 1988.

⁸ Viz *Sudetendeutscher Rat* (Hrsg.): *München 1938. Dokumente sprechen (Mitteleuropäische Quellen und Dokumente, Band 8)*. 2. erweiterte Aufl., München 1964. Viz též Nittner, E.: *Dokumente zur Sudetendeutschen Frage 1916–1967* (Hrsg. i. A. der Ackermann-Gemeinde). München 1967. Viz rovněž Habel, F. P.: *Dokumente zur Sudetenfrage (Veröffentlichung des Sudetendeutschen Archivs)*. München 1984.

⁹ Cit. dle Maier, E.: cit. dílo, s. 20. Viz též Ohlbaum, R.: *Der Rechtskampf der Sudetendeutschen*. In: Kuhn, H. (Hrsg.): *Sudetendeutschtum gestern und heute. Eine gesamtdeutsche Verpflichtung (Veröffentlichung des Sudetendeutschen Archivs)*. München 1986, s. 86. Viz rovněž Böse, O., Eibicht, R.-J.: cit. dílo, 1. Aufl. 1989, s. 58.

¹⁰ Viz *Akten zur deutschen auswärtigen Politik 1915–1945. Serie D (1937–1945), Band II, Deutschland und die Tschechoslowakei (1937–1938)*. Baden-Baden 1950, Dok. č. 23.

¹¹ Viz Ohlbaum, R.: cit. dílo, s. 92 a násl. Viz též Salomon, D.: *Vom Zerfall der Donaumonarchie bis zum Ende des Zweiten Weltkrieges (1918–1945)*. In: *Institutum Bohemicum – Kultur- und Bildungswerk der Ackermann-Gemeinde* (Hrsg.): *Tausend Jahre deutsch-tschechische Nachbarschaft. Daten, Namen, Fakten zur politischen gesellschaftlichen, kulturellen und kirchlichen Entwicklung in den böhmischen Ländern (beiträge – Kleine Reihe des Institutum Bohemicum 10)*. München 1988, s. 188.

¹² Viz Jacobsen, H.-A.: *Nationalsozialistische Außenpolitik 1933–1938*. Frankfurt am Main 1968, s. 443.

¹³ Viz Ohlbaum, R.: cit. dílo, s. 97.

¹⁴ Viz Celovsky, B.: *Das Münchener Abkommen von 1938*. Stuttgart 1958, s. 165.

¹⁵ Viz Salomon, D.: cit. dílo, s. 189 a násl.

¹⁶ Viz Habel, F. P.: *Die Sudetendeutschen. Mit Beiträgen von Siegfried Canz u. a. (Studienbuchreihe der Stiftung Ostdeutscher Kulturrat, Band I)*. München 1992, s. 59.

¹⁷ British Documents on Foreign Policy. Third Series, Vol. II, 1938. London 1949, s. 676.

¹⁸ Tamtéž.

¹⁹ Viz např. Übelacker, H. R.: Deutschland, Sudetenland und das „Münchener Abkommen“ – in gesamtdeutscher Sicht. In: Eibicht, R.-J.: Die Sudetendeutschen und ihre Heimat, cit. dílo, s. 279 a násl.

²⁰ Maier, E.: cit. dílo, s. 22.

²¹ Ohlbaum, R.: cit. dílo, s. 97.

²² Viz Maier, E.: cit. dílo, s. 22.

²³ Viz tamtéž.

²⁴ Viz Slapnicka, H.: Die böhmischen Länder und die Slowakei 1919–1945. In: Bosl, K. (Hrsg.): Handbuch der Geschichte der böhmischen Länder, Band IV. Der tschechoslowakische Staat im Zeitalter der modernen Massendemokratie und Diktatur. Stuttgart 1970, s. 102.

²⁵ Viz Brügel, J. W.: Tschechen und Deutsche 1939–1946. München 1974, s. 211.

²⁶ Viz Grünwald, L.: Sudetendeutscher Widerstand gegen Hitler (Veröffentlichung des Sudetendeutschen Archivs 12). München 1978. Viz též Grünwald, L.: Im Kampf für Frieden und Freiheit. Sudetendeutscher Widerstand gegen Hitler (Veröffentlichung des Sudetendeutschen Archivs 13). München 1979. Viz rovněž Grünwald, L.: In der Fremde für die Heimat. Sudetendeutsches Exil in Ost und West (Veröffentlichung des Sudetendeutschen Archivs 14). München 1982. Viz též Grünwald, L.: Sudetendeutscher Widerstand gegen den Nationalsozialismus. Für Frieden, Freiheit, Recht (Veröffentlichung des Sudetendeutschen Archivs 23). Benediktbeuern 1986.

²⁷ Böse, O., Eibicht, R.-J.: cit. dílo, 2. Aufl. 1995, s. 19.

²⁸ K teroru po atentátu na Heydricha viz Brandes, D.: Die Tschechen unter deutschem Protektorat. Besatzungspolitik, Kollaboration und Widerstand im Protektorat Böhmen und Mähren (1939–1945), 2 Bände. München, Wien 1969, 1974, zde Band I, s. 253–266.

²⁹ Kotzian, O.: Die Sudetendeutschen. Eine Volksgruppe im Herzen Europas (Hrsg. vom Bund der Vertriebenen, Kulturelle Arbeitshefte 16). 3. Aufl., Bonn 1991, s. 14.

³⁰ Viz Böse, O., Eibicht, R.-J.: cit. dílo, 2. Aufl. 1995, s. 77 a násl.

³¹ Franzel, E.: cit. dílo, s. 408.

³² Viz Prinz, F.: cit. dílo, s. 432.

³³ Viz Nittner, E.: cit. dílo, s. 284 a násl.

³⁴ Nittner, E.: Kritische Bilanz des 50-Jahres-Gedenkens zur Münchner Regelung 1938. In: Institutum Bohemicum, Kultur- und Bildungswerk der Ackermann-Gemeinde (Hrsg.): Deutsch-tschechische Geschichte von „München“ bis „Postdam“. Eine folgenschwere Zäsur. Sechs zeitgeschichtliche Beiträge (Kleine Reihe des Institutum Bohemicum 11). München 1989, s. 38.

³⁵ Viz Tschechen und Deutsche – verlorene Geschichte? Hrsg. Bernard-Bolzano-Stiftung, Ackermann-Gemeinde. Prag 1995. Viz též Tschechen und Deutsche – historische Tabus. Hrsg. Bernard-Bolzano-Stiftung, Ackermann-Gemeinde. Prag 1995.

³⁶ Viz např. Hasenöhr, A.: Kampf, Widerstand, Verfolgung der sudetendeutschen Sozialdemokraten. Dokumentation der sudetendeutschen Sozialdemokraten aus der Tschechoslowakei im Kampf gegen Henlein und Hitler (Hrsg. vom Seliger-Archiv). Stuttgart 1983.

³⁷ Pustejovsky, O.: „Sudetendeutsche Identität“ als Abgrenzungs- und Rechtfertigungsideologie. Überlegungen und Argumente aus historischer Sicht. In: Die böhmischen Länder zwischen Ost und West. Festschrift für Karl Bosl zum 75. Geburtstag. Hrsg. von Ferdinand Seibt (Veröffentlichungen des Collegium Carolinum, Band 55), s. 319.

³⁸ Viz Weiss, H.: Die Organisationen der Vertriebenen und ihre Presse. In: Benz, W.: Die Vertreibung der Deutschen aus dem Osten. Ursachen, Ereignisse, Folgen. Frankfurt am Main 1985, s. 201.

³⁹ Viz Habel, F. P.: cit. dílo.

Poznámka: Stat' vychází z výsledků studijní práce Sudetendeutschen und der Nationalsozialismus, offene Fragen im sudetendeutschen Geschichtsbild, kterou autor předložil v rámci magisterských zkoušek na Heinrich Heine Universität v Düsseldorfu v roce 1994.